

**ІСТОРІЯ УКРАЇНИ
У СВІТЛІ
РЕГІОНАЛЬНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ**

З'ЇЗДИ ГІРНИЧОПРОМИСЛОВЦІВ ПІВДНЯ РОСІЇ ЯК ФОРМА ПРЕДСТАВНИЦТВА ІНТЕРЕСІВ БУРЖУАЗІЇ ДОНБАСУ ТА ПРИДНІПРОВ'Я

У статті висвітлюються історія виникнення та основні напрями діяльності однієї з найбільших та найвпливовіших представницьких організацій буржуазії пореформеної доби – З'їздів гірничопромисловців Півдня Росії, яка мала вагомий вплив на фінансово-промислову, соціальну, культурно-освітню, наукову та інші сфери.

Ключові слова: з'їзд, представницька організація, корпорація, пореформений період.

Принцип колективності лежить в основі існування людської цивілізації – саме завдяки спільним зусиллям дійсністю стає те, що було тільки мрією. Історія дає нам безліч свідчень на підтвердження положення, що саме організоване представництво інтересів різних соціальних спільнот дає можливість досягти поставленої мети. Така корпоративна згуртованість є однією з головних ознак соціальних груп, що спонукає їх до створення громадських об'єднань різного типу та характеру. Одними з перших свої громадські об'єднання створюють представники виробничо-торгової сфери у формі цехів та гільдій. Від часу виникнення перших цехів у XI ст. до сучасних підприємницьких союзів XXI ст. історія цих представницьких об'єднань пройшла складний шлях свого розвитку та трансформації під впливом нових тенденцій, що змінювали все нові й нові епохи. Але незмінним залишався сам принцип колективного представництва інтересів капіталу перед органами державної влади – так було, так є і так буде.

Пореформений період є тільки однією зі сходинок розвитку представницьких організацій, але саме він дає можливість нам проаналізувати особливості виникнення та діяльності підприємницьких союзів капіталістичного типу, виробити концепцію ефективної побудови взаємодії приватного бізнесу, профспілок та держави в умовах сучасної ринкової економіки. Наочною ілюстрацією підприємницького об'єднання пореформеного часу можуть слугувати З'їзди гірничопромисловців Півдня Росії як одне з перших та типових об'єднань буржуазії кінця XIX – початку XX ст.

Перші наукові дослідження з історії підприємницьких союзів у Російській імперії з'являються у 80-х рр. XIX ст., які були присвячені офіційним установам фабрикантів від часів правління імпе-

ратриці Катерини I до середини XIX ст.¹ У роботі «О совещательных учреждениях по делам торговли и промышленности» автором проводиться аналогія між цими представницькими організаціями та середньовічними цехами й гільдіями². Досить обмежене коло робіт кінця XIX ст. стосовно підприємницької діяльності пояснюється домінуванням наукового та громадського інтересу до зовсім інших тем – проблем поміщицько-землевласницького стану, сільськогосподарського виробництва в традиційно аграрній, як вважалося, Російській державі.

На початку XX ст. виходять друком статті та історичні огляди підприємців та гірничих інженерів Донбасу та Придніпров'я (В.А. Добролюбов, А.П. Кеппен, Е.Н. Таскін) з метою ознайомлення громадськості з діяльністю З'їздів гірничопромисловців Півдня Росії, історія скликання яких розпочалася ще 1874 року.³ Роботу З'їздів гірничопромисловців Півдня Росії розглянув Д.І. Менделєєв у своїй праці «Будущая сила, покоющаяся на берегах Донца», де видатний вчений-хімік аналізує діяльність однієї із з'їздівських структур – комісії виборних⁴.

Перше спеціальне дослідження з історії З'їздів гірничопромисловців Півдня Росії провів секретар цієї корпорації П.І. Фомін у 1908 році.⁵ Він охарактеризував З'їзди як дорадчу установу, покликану говорити від імені всіх промисловців регіону. Окремий параграф професор Харківського університету П.І. Фомін присвятив З'їздам гірничопромисловців й у своїй фундаментальній двотомній праці «Горная и горнозаводская промышленность юга России»⁶. Решта робіт початку XX ст. подавала загальну характеристику підприємницьких організацій, не заглиблюючись у характеристику та особливості кожної з них⁷.

Радянською історіографією у нечисленних роботах з цієї теми порушено проблеми формування буржуазії Донбасу, її ролі в розгалуженні залізничної мережі, впливу на митну політику царизму та робітниче питання⁸. Висновок цих робіт був невтішним – «усі рішення з'їздів з «робітничого питання» сприяли фактично посиленню інтенсифікації праці, зниженню заробітної плати та погіршенню життєвого рівня робочих мас»⁹. У монографії Д.І. Шполянського представницькі організації розглядаються як передумова утворення монополістичних об'єднань¹⁰. На цих же методологічних позиціях базується й кандидатська дисертація І.Д. Литвинова (1955 р.) – «Съезды горнопромышленников юга России – орудие монополий угольно-металлургической промышленности»¹¹.

Розвиток України в нових умовах незалежності дозволив переглянути деякі підходи до розуміння ролі буржуазії та її громадських об'єднань в історії соціально-економічної трансформації українських земель, з'являються дослідження меценатської діяльності підприємців України, соціальних програм, втілених промисловцями¹². Підсумком багаторічної наукової роботи В.В. Крутікова над історією української буржуазії стала його монографія «Буржуазія України та економічна політика царизму в пореформений період» (1992 р.)¹³.

Через свою різноплановість, матеріали з історії З'їздів гірничопромисловців Півдня Росії часто використовуються науковцями для аналізу інших процесів та явищ кінця XIX – початку XX ст. Разом з тим, комплексне дослідження саме з'їздівської організації, її структури, сфер впливу та досягнень дозволить глибше зрозуміти як особливості системи представництва промислових інтересів, так і пореформеної епохи в цілому.

Архівні та опубліковані джерела дозволяють поглянути на З'їзди гірничопромисловців Півдня Росії як на унікальну структуру, простежити їх історію від першого до останнього дня існування. Дозвіл на скликання першого з'їзду гірничопромисловців в 1874 р. був затверджений монархом за поданням міністра землеробства та державних маєтностей і включений до «Собрания узаконений и распоряжений правительства издаваемое при правительствующем Сенате»¹⁴. Відповідна стаття щодо права міністра скликати з'їзди підприємців, у тому числі Півдня Росії, увійшла до «Свода законов Российской империи» (т. VII «Устав горный»)¹⁵. Структурні прин-

ципи організації підприємців були закріплені в «Положенні...» про з'їзди гірничопромисловців Півдня Росії, де визначено статус з'їздів, регламентовано основні напрями діяльності, їх місце в соціально-економічній системі¹⁶. Серед опублікованих матеріалів діяльності з'їздів особливе місце за повнотою, системністю, комплексністю займають «Труды...» з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії – це збірки копій різних документів З'їздів гірничопромисловців, об'єднані в межах звітнього року (законопроекти, переліки постанов, листування з урядовими установами, доповіді профільних комісій, протоколи, стенограми засідань, звіти посадових осіб та завідуючих структурними підрозділами корпорації)¹⁷.

За весь час діяльності підприємницької корпорації при канцелярії Ради З'їздів накопичився архів, у якому зберігалися головні діловодні документи. У 1918 р. частину архіву Ради З'їздів було знищено, решту – перевезено до Ростова, куди переїхали виконавчі інститути організації. Такий підсумок діяльності представницького об'єднання підприємців Донбасу та Придніпров'я обумовив сучасне перебування документів з архіву Ради З'їздів. Найповніше діловодні документи та друковані видання З'їздів гірничопромисловців Півдня Росії збереглися в Державному архіві Ростовської області Російської Федерації у фондах Управління гірничою та соляною частинами Області Війська Донського (Ф. 32) та Південно-Східного гірничого управління (м. Новочеркаськ) (Ф. 455). Документи фонду Ради З'їздів гірничопромисловців Півдня Росії (Ф. 2161) ЦДІА України належать переважно до періоду інтенсивного промислового розвитку 90-х рр. XIX ст., Першої світової війни та революційних подій початку XX ст.

Як і належить корпорації підприємців, з'їзди гірничопромисловців Півдня Росії мали свій власний друкований орган («Южно-русский горный листок», перейменований у «Горнозаводской листок», пізніше в «Горнозаводское дело»), що видавався з 1880 по 1918 роки. Надзвичайно цінним джерелом дослідження з'їздівської організації є спогади гірничопромислової буржуазії, наприклад, І.Л. Уманського та П.М. Горлова, адже в них від першої особи розповідається про події, у яких самі автори брали активну участь, а їх ремарки проникли глибоким розумінням соціально-економічних та політичних процесів пореформеної доби¹⁸.

У середині XIX ст., як зазначали сучасники, на Півдні Росії не спостерігалось значної промислової діяльності. Той самий І.Л. Уманський пише:

«Суцільний степ, без ознак будь-якого житла, розстилався на місці видобутку; тільки кошари для загону овець на ніч і в непогоду, та хата для пастухів і собак порушували цю одноманітну картину. І ось у такому місці зяяли, неподалік одна від одної, дві вертикальні «шахти» або точніше ями глибиною по 8 сажнів»¹⁹. Видобуток мінерального палива в Східному та Західному Донбасі, за даними П.М. Горлова, в 1859 р. становив лише 4,4 млн. пудів²⁰. На початку 1860-х рр. не було жодної копальні з річним видобутком понад 500 тис. пудів²¹. У вугільній справі масових фінансових вкладень як вітчизняних, так і іноземних не спостерігалося, адже «серед багатой природи дух несвободи – рабства запорука»²².

Великі реформи забезпечили капіталістичну основу гірничій галузі. По всій країні почався бурхливий економічний розвиток, почали справджуватися сказані ще в 1724 р. пророчі слова Петра Великого про кам'яне вугілля на Півдні Росії: «Цей мінерал, якщо не нам, то нашим нащадкам корисним буде»²³.

У другій половині XIX ст. важка промисловість Донецько-Придніпровського району за темпами розвитку та обсягами виробництва досягла найвищих показників в імперії. Як зазначив відомий економіст М.І. Туган-Барановський, південне металургійне виробництво, «організоване цілком на велико-капіталістичний лад, становить найновішу й найпишнішу квітку російського промислового капіталізму»²⁴. Гірничя та гірничозаводська промисловість Півдня Росії була тією економічною стихією, де розвинулися найбільш типові та сильні організації буржуазії. З'їзди гірничопромисловців Півдня Росії були першою спробою об'єднати всіх промисловців Донбасу та Придніпров'я.

Каталізатором об'єднаних процесів серед гірничопромислової буржуазії стала вугільна криза початку 70-х рр. XIX ст. Саме тоді група великих шахтовласників виступила з ініціативою утворення представницьких з'їздів вуглепромисловців з метою обговорення заходів щодо подолання негативних явищ у галузі. Перший з'їзд гірничопромисловців Півдня Росії був скликаний міністром державних маєтностей П.О. Валуєвим за узгодженням з міністерствами військовим та шляхів сполучення 10 листопада 1874 р. в м. Таганрозі. Цей з'їзд поклав початок усім наступним промисловим представницьким організаціям приватного типу. Дозволивши роботу таких об'єднань, уряд, у свою чергу, отримав ще один інструмент контролю за соціально-економічним розвитком країни.

Скликання цього з'їзду схвалили підприємці інших регіонів і столична преса. У своєму огляді гірничої справи за рік, що минув, редакція «Горного журналу» висловила побажання скликання з'їздів також у інших районах гірничозаводської промисловості²⁵.

Ставлення правлячих кіл до підприємницького об'єднання було двоїтим. В інтересах розвитку промисловості, торгівлі й фінансів було допущено створення представницької організації. Водночас діяльність корпорації гірничопромисловців обмежувалась розглядом вузькопрофесійних питань. Межі перетворень визначались тим властивим абсолютизму загальним принципом, який був проголошений імператором Олександром II – «... щоб урядова влада була владою й не допускала жодних послаблень і щоб кожний виконував свято покладений на них обов'язок, ... прагнути до поступового вправлення тих недоліків у нашій адміністрації, які всі відчують, але при цьому не порушуючи корінних основ монархічного й самодержавного уряду»²⁶. Стратегічне спрямування на збереження та зміцнення підвалин самодержавства визначило дорадчий характер організації, яка могла лише надсилати клопотання до урядових установ.

З'їзди гірничопромисловців Півдня Росії були з'єднувальною ланкою між виробничо-економічним комплексом та соціально-політичною сферою. Їх своєрідність, соціально-економічний характер дозволяли створити необхідні умови економічного розвитку та соціального впливу. З'їзди гірничопромисловців Півдня Росії як представницька організація підприємців були покликані узгоджувати індивідуальні підприємницькі інтереси та формулювати спільні для всіх підприємців регіону завдання. Основний зміст їх взаємодії з урядовими колами полягав у представленні колективних звернень та клопотань, інформуванні органів державної влади про стан розвитку галузі, участь у формуванні та роботі владних структур. До інших напрямів роботи з'їздівської структури належить підтримка та сприяння підприємницькій діяльності, забезпечення виробничого процесу підприємств та встановлення зв'язків із громадськістю.

Ефективність роботи представницької організації передусім залежала від її відповідності соціально-економічним умовам, можливості швидко реагувати на нові тенденції капіталістичного розвитку. У процесі своєї розбудови, трансформації під впливом зовнішніх (політичних) та вну-

трішніх (корпоративних) чинників З'їзди гірничо-промисловців Півдня Росії пройшли кілька етапів.

Перший етап охоплює 70-і рр. XIX ст., коли об'єднання носило галузевий характер. До його складу входили переважно представники вугільної промисловості Східного та Західного Донбасу. Юридичний статус корпорації залишався невизначеним, була відсутня чіткість у роботі форумів підприємців. Серед основних характеристик З'їздів гірничопромисловців Півдня Росії переважали ознаки організації офіційного представництва (зібрання підприємців скликалися за дозволом уряду на чолі з призначеним головою, програма роботи попередньо узгоджувалася та затверджувалася)²⁷. Головне завдання організації полягало в зборі статистичних відомостей про розміри очікуваної в наступному році продуктивності копалень та передбачуваний вивіз залізницями гірничих та гірничозаводських товарів.

У середині 80-х рр. XIX ст. корпорація переходить до якісно нового етапу – набуває регіонального характеру. Відбувається розширення учасників та території поширення впливу З'їздів гірничопромисловців Півдня Росії (включення представників металургійної, залізорудної, хімічної, соляної та інших галузей промисловості Південного економічного району). На підставі затвердженого 27 квітня 1885 р. міністром державних маєтностей М.Н. Островським «Положення...» про з'їзди гірничопромисловців Півдня Росії було закріплено правові основи організації²⁸. У цей час відбувається активна розбудова організаційної структури об'єднання, розмежування повноважень між різними представницькими структурами, налагодження системи представництва в урядових установах через інститут уповноважених, участь у роботі урядових нарад, міжвідомчих комісій, Ради з гірничопромислових справ при Міністерстві державних маєтностей та інших урядових установ. Складається співпраця корпорацій із земствами, співробітництво між підприємницькими об'єднаннями різних районів країни та іншими громадськими організаціями. Революція 1905 – 1907 рр. суттєво змінила стратегію представництва торгово-промислових кіл, дала можливість репрезентувати інтереси буржуазії в Державній думі та Державній раді: не обмежуючись суто соціально-економічними питаннями, гірничопромисловці порушують загальнополітичні проблеми²⁹.

Третій етап розпочинається з 1906 р., коли З'їзди гірничопромисловців Півдня Росії входять

до складу загальноімперського підприємницького утворення – З'їздів представників промисловості та торгівлі (Асоціації) на правах дійсного члена³⁰. У Раді З'їздів представників промисловості та торгівлі гірничопромисловці Донбасу та Придніпров'я мали одного делегата та 5 кандидатів у делегати³¹. Самостійність З'їздів гірничопромисловців Півдня Росії цим не обмежилася, організація, як і раніше, могла подавати звернення до уряду від свого імені. Корпорація підприємців Півдня поступово перетворюється на закритий клуб найбагатших та найвпливовіших представників торгово-промислової еліти, на її ґрунті виникають монополістичні об'єднання «Продамет» (1902 р.) та «Продвугілля» (1904 р.).

Четвертий етап розпочинається буреломного 1917 року, коли все активніше проявляються відцентрові тенденції всередині З'їздів гірничопромисловців Півдня Росії, з її складу виокремлюються «Антрацитосоюз», «Вуглесоюз», «Сометал». У революційний час на гірничопромисловому Півдні виникла низка установ торгово-промислового стану: Союз представників великої кам'яновугільної промисловості, Союз представників дрібної та середньої кам'яновугільної промисловості, Союз антрацитової промисловості, Союз металургів, З'їзд гірників та гірничопромисловців Обл. Війська Донського, обласні союзи фабрично-заводської промисловості та інші місцеві професійні об'єднання підприємців³². Основне завдання центральної корпорації гірничопромисловців у цей період полягало у збереженні своїх позицій, представленні нової концепції представництва відповідно до вимог часу.

На початку 1918 р. члени президії Ради З'їздів гірничопромисловців Півдня Росії були звинувачені більшовиками в саботажі та заарештовані³³. Переслідувана новою владою Рада З'їздів переїжджає до Ростова³⁴. Як зазначалося на сторінках «Горно-заводского дела», «...стара Росія розвалилася та померла. Більшовизм, що змінив її, є повним запереченням самої ідеї державності й перебуває в кричущому протиріччі з національними прагненнями російського народу; досвід бузувірсько-жорстокого комуністичного правління величезним народом, небачений за суто знущальними формами свого прояву, неможливий ніде тривалий час, блискуче вдавня в нас – недарма кажуть, що Росія є країною необмежених можливостей»³⁵. Після проголошення декрету РНК від 28 червня 1918 р. про націоналізацію великих підприємств діяльність представ-

ницьких організацій буржуазії припинилася³⁶. Запланований на 2 грудня 1918 р. ХІІІ черговий з'їзд гірничопромисловців Півдня Росії так і не відбувся з причин, що від гірничопромисловців не залежали³⁷. Усього з 1874 до 1917 р. відбулося 42 чергових та кілька екстрених з'їздів.

Таким чином, у процесі свого розвитку З'їзди гірничопромисловців Півдня Росії пройшли певні етапи, які відображали якісні зміни в структурі представництва (від об'єднання інтересів тільки вуглепромисловців до об'єднання інтересів всієї гірничої та гірничозаводської промисловості Південного економічного району). З вузькогалузевих корпорацій З'їзди трансформувалися в регіональне підприємницьке об'єднання.

Таке багатогранне явище, якими були З'їзди гірничопромисловців на тлі суспільно-економічного розвитку Донбасу пореформеного періоду, дістали неоднозначну оцінку. За визначенням Д.І. Менделєєва, періодичні з'їзди гірничопромисловців Півдня Росії «багато сприяли розвитку кам'яновугільних справ»³⁸. «Русские ведомости» писали – «такий союз у нас, як і всюди у світі, перш за все, переслідує свої комерційні цілі. З цієї тези випливають усі й позитивні, і негативні сторони його роботи»³⁹.

Погляди самих гірничопромисловців поляризуються на позитивні та негативні, відбиваючи, перш за все, уподобання самого автора. Представники середніх капіталів діяльність цієї представницької організації характеризували як «найсумніший факт цього російського парламентаризму, де маса є завжди страждальною заради наживи кількох осіб»⁴⁰. А за оцінкою гірничого інженера, члена Гірничої ради А.П. Кеппена питання, що розглядалися на з'їздах, мали «найбільш сприятливий вплив на розвиток вуглепромисловості в Донецькому басейні»⁴¹. Член Гірничого облікового комітету таємний радник А.М. Лоранський також вважав, що З'їзди принесли «досить багато користі гірничій справі й особливо кам'яновугільній промисловості»⁴². Представники керівної верхівки З'їздів (Є.М. Таскін, П.І. Фомін) наголошували на доцільності представницької організації, більшість клопотань якої були «уважені та задоволені», а саме об'єднання «відіграло дуже велику роль» у подальшому розвитку промисловості Півдня⁴³.

Як прояв розвитку самої гірничої промисловості, а не кабінетних теоретичних побудов, З'їзди гірничопромисловців Півдня Росії розвинулися в широ-

ку організацію, яка об'єднувала одну з найважливіших галузей промисловості. Корпорація мала авторитет найдавнішої компетентної організації представництва промислових інтересів значною мірою тому, що за нею було майже все російське паливо та метал. З населенням близько 3,5 млн. чоловік (3,1% загальної кількості населення європейської частини країни) на гірничопромисловому Півдні зосереджувалися 4,3% підприємств та 6,9% промислового обігу європейської Росії⁴⁴.

Самі гірничопромисловці так оцінили свою роль в економічному житті країни у виданні до тридцятирічного ювілею корпорації: «За час своєї діяльності Рада З'їздів набула досить важливого значення не лише для південної гірничопромисловості, але й для всього промислового життя імперії»⁴⁵. Численну критику на свою адресу керівники представницької корпорації звикли сприймати конструктивно, усвідомлюючи, що «негативна критика дається легко, творча ж праця сповнена всіляких перепон»⁴⁶.

Велике значення З'їздів гірничопромисловців Півдня Росії полягало, перш за все, у самому факті існування громадської організації буржуазії, визнання її об'єктивним та повноважним виразником інтересів підприємців Південного економічного району. Згуртованість буржуазії мала позитивні наслідки насамперед у періоди нестабільності, кризових явищ (епідемії, економічні екстремуми, політичні зміни та військові конфлікти). Згуртованість ділових кіл дозволяла знаходити більш ефективні та дієві стабілізаційні методи, реально допомогти підприємцям, робітникам, країні в цілому.

Аналіз роботи З'їздів гірничопромисловців Півдня Росії сприятиме вибору оптимальних шляхів розбудови сучасних підприємницьких об'єднань, формуванню соціально-економічної стратегії розвитку незалежної держави. Національна модель економіки має відбивати власні історичні надбання, особливості та традиції підприємництва в Україні. Досвід розвинутих країн доводить, що поєднання зусиль влади та недержавних підприємницьких установ дає можливість досягти високого рівня розвитку економіки та стандартів життя населення. Конструктивна співпраця влади та капіталу сприятиме прозорості прийняття політичних рішень, прогнозованості та стабільності економічного клімату в державі.

Джерела та література

1. Нисселович Л.Н. История заводско-фабричного законодательства: в 2 ч. – Ч. 2. – СПб.: Скоропечатня А. Мучника, 1884. – 160 с.; Нисселович Л.Н. О торгово-промышленных представительных учреждениях. – СПб.: Тип. Георга Дюнтца, 1882. – 13 с.; Нисселович Л.Н. Торгово-промышленные совещательные учреждения в России. Исторический очерк. – СПб.: Тип. Е. Евдокимова, 1887. – 44 с.
2. Шнейдер В. О совещательных учреждениях по делам торговли и промышленности. – СПб.: Тип. А. Каспари, 1884. – 70 с.
3. Добролюбов В.А. О положении каменноугольной промышленности Донецкого бассейна и об отношении к ней ее руководителей и руководимых: В 2 ч. – Ч. 1. – СПб.: Тип. И.Н. Скороходова, 1888. – 225 с.; Кеппен А. Горная и соляная промышленность // Историко-статистический обзор промышленности России / Под. ред. Д.А. Тимирязева. – Т. 1. – СПб.: Тип. В. Киришбаума, 1883. – С. 1 – 164; Таскин Е.Н. Каменноугольная промышленность Донецкого бассейна: Условия ее развития и современное положение. – Харьков: Паровая тип. и литогр. Зильберберг, 1896. – 31 с.
4. Менделеев Д. Будущая сила, покоящаяся на берегах Донца // Северный вестник – 1888. – № 12. – С. 1 – 26.
5. Фомин П.И. Краткий очерк истории съездов горнопромышленников Юга России. – Х.: Тип. и литогр. М. Зильберберг и С-вья, 1908. – 173 с.
6. Фомин П.И. Горная и горнозаводская промышленность Юга России: В 2 т. – Т. 1. История горной и горнозаводской промышленности Юга России со времени возникновения до восьмидесятых годов прошлого века. – Харьков: Тип. Б. Бенгис, 1915. – 391 с.
7. Вольтке Г. Право торговли и промышленности в России в историческом развитии. – СПб.: Тип. В. Киришбаума, 1901. – 25 с.; Туган-Барановский М. Представительные организации торгово-промышленного класса в России // Речь. – 1912. – № 104 (17 апр.). – С. 1 – 2; Гушка А.О. Представительные организации и торговопромышленного класса в России. – СПб.: Типо-литогр. Шредера, 1912. – 208 с.; Лурье Е.С. Предпринимательские союзы по русскому праву. – СПб.: Изд. Юрид. книж. склада «ПРАВО», 1914. – 48 с.
8. Корзун В.П. Южнорусская горнопромышленная буржуазия и рабочее законодательство (1905 – 1907) // Из истории буржуазии в России. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1982. – С. 79 – 93; Корнійчук Л.Я. Питання мит на з'їздах гірничопромисловців півдня Росії // Історія народного господарства та економічної думки УРСР. – Вип. 6. – К., 1971. – С. 80 – 88; Крутиков В.В. Основные этапы формирования горнопромышленной буржуазии Юга России // Из истории буржуазии в России. – Томск: Наука, 1982. – С. 47 – 63; Лавров Ю.П. Питання освіти робітників на З'їздах гірничопромисловців Півдня Росії (кінець XIX – початок XX ст.) // Історичні дослідження. Вітчизняна історія. Зб. наук. пр. – Вип. 16. – К.: Наук. думка, 1990. – С. 70 – 77.
9. Рубин В.Н. Рабочий вопрос на съездах горнопромышленников Юга России // Некоторые проблемы классовой борьбы в период капитализма. – М., 1966. – С. 33.
10. Шполянский Д.И. Монополии угольно-металлургической промышленности Юга России в начале XX века (к вопросу о соотношении монополии и конкуренции). – М.: Изд-во АН СССР, 1953. – 148 с.
11. Литвинов И.Д. Съезды горнопромышленников юга России – орудие монополий угольно-металлургической промышленности: Дис. ... канд. экон. наук. – Днепропетровск, 1955. – 294 с.
12. Донік О.М. Соціокультурний вимір підприємництва в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. / [голова редкол. О. П. Реєнт]. – Вип. VI. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – С. 49 – 55; Нестерцова С.М. Благодійність у Донбасі та її роль у суспільно-культурному житті на межі XIX – XX ст. // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. / [голова редкол. О. П. Реєнт]. – Вип. VI. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – С. 297 – 302; Лазанська Т.І. Витрати підприємців України по забезпеченню соціальних потреб робітничого класу наприкінці XIX ст. // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. / [голова редкол. О. П. Реєнт]. – Вип. I. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2000. – С. 114 – 136.
13. Крутиков В.В. Буржуазія України та економічна політика царизму в пореформений період. – Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1992. – 172 с.

14. Высочайше утвержденное положение Комитета Министров Об учреждении горнопромышленных съездов в Южной России // Собрание узаконений и распоряжений правительства, издаваемое при правительствующем Сенате. – 1874, второе полугодие. – № 60. – С. 921.
15. Свод законов Российской империи. Издание неофициальное: в 5 кн. – Кн. 2. – СПб.: Рус. книж. товарищество «Деятель», [Б. г.]. – 380 с.
16. Положение о горнопромышленных съездах южной России // Южно-русский горный листок. – 1885. – № 119. – С. 1547 – 1550; Положение о горнопромышленных съездах южной России. – Харьков: Паровая тип. и литогр. Зильберберг, 1899. – 16 с.
17. Труды III съезда углепромышленников. – Харьков, 1878. – 312 с.; Труды VII съезда горнопромышленников юга России, бывшего в городе Харькове с 10-го по 27-е ноября 1882 года. – Харьков: Тип. К.П. Счасни, 1883. – [разд. паг.]; Труды XXIV съезда горнопромышленников юга России, бывшего в городе Харькове с 25 октября по 20 ноября 1899 г. – Ч. 1. – Харьков: Паровая тип. и литогр. Зильберберг, 1900. – [разд. паг.]; Труды XXXI съезда горнопромышленников юга России. – Т. 1. – Харьков, 1907. – [разд. паг.]; Труды XLI съезда горнопромышленников юга России (24 ноября – 4 декабря 1916 г.). – Т. 2. – Харьков, 1917. – [разд. паг.] та ін.
18. Воспоминания И.Л. Уманского о первых годах его горнопромышленной деятельности, начиная с 1863 года // Горно-заводское дело. – 1914. – № 28. – С. 9286 – 9291; Горлов П. История горно-заводского дела на территории Донецкого края и вблизи Керчи (1696 – 1859 гг.) // Горно-заводское дело. – 1915. – № 36. – С. 11780 – 11786.
19. Воспоминания И.Л. Уманского о первых годах его горнопромышленной деятельности, начиная с 1863 года // Горно-заводское дело. – 1914. – № 28. – С. 9287.
20. Горлов П. История горно-заводского дела на территории Донецкого края и вблизи Керчи (1696 – 1859 гг.) // Горно-заводское дело. – 1915. – № 36. – С. 11786.
21. Крутиков В.В. Формирование промышленной буржуазии Юга России в первые пореформенные десятилетия // Некоторые проблемы социально-экономической и политической истории УССР. – Вып. 5. – Днепропетровск, 1974. – С. 148.
22. Кузнецов П. Дух предприимчивости // Промышленный мир. – 1899. – № 1 (12 ноября). – С. 2.
23. Ан-ский С.А. Очерк каменноугольной промышленности на юге России // Русское богатство. – 1892. – № 1. – С. 1.
24. Туган-Барановский М. Русская фабрика в прошлом и настоящем. – Т. 1. Историческое развитие русской фабрики в XIX веке. – М.: Соц.-эконом. изд-во, 1938. – С. 259.
25. Горнозаводское дело в минувшем году // Горный журн. – 1875. – Т. 1. – С. 12.
26. Лаверычев В.Я. Крупная буржуазия в пореформенной России 1861 – 1900. – М.: Мысль, 1974. – С. 105.
27. Государственный архив Ростовской области РФ. Фонд 32. Управление горной и соляной частями Области Войска Донского. Опис 1. Справа 707. Дело о съезде горнопромышленников Юга России в г. Харькове в 1881 г. – арк. 2 – 4; Государственный архив Ростовской области РФ. Фонд 455. Юго-восточное горное управление (г. Новочеркасск) Опис 1. Материалы общего характера (материалы съездов и совещаний, циркуляры, статистика); финансы; снабжение; разведка, добыча и сбыт; оборудование и техника безопасности. Справа 219. Материалы XXXIII съезда горнопромышленников Юга России: программа занятий съезда, список членов совета съезда, статистические сведения о добыче, расходе и запасах минерального топлива; сведения о производительности завода Таганрогского металлургического общества и др. – арк. 30 – 31.
28. Положение о горнопромышленных съездах южной России // Южно-русский горный листок. – 1885. – № 119. – С. 1547.
29. Шандра І.О. Зміни в стратегії представництва інтересів гірничопромислової буржуазії Донбасу на початку ХХ ст. // Гілея (науковий вісник): Зб. наук. пр. / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – Вип. 6. – К., 2006. – С. 47.
30. Труды XXXI съезда горнопромышленников юга России. – Т. 1. – Харьков, 1907. – С. 4.
31. Справочная книга для горнопромышленников юга России: В 2 ч. – Ч. 1. – Харьков: Тип. «Мирный труд», 1916. – С. 26.
32. Организационная задача торгово-промышленного класса России в настоящий момент // Горно-заводское дело. – 1917. – № 32 – 33. – С. 16233.

33. Памяти Николая Федоровича фон-Дитмара // Горно-заводское дело. – 1919. – № 1 – 2. – С. 16591.
34. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Фонд 2161. Совет съезда горнопромышленников Юга России, г. Харьков. Опис 1. Справа 272. Отчетный доклад Совета и его ревизионной комиссии и 43-му съезду горнопромышленников Юга России, намечавшемуся на дек. 1919 г. (переписка о подготовке съезда). – Арк. 9.
35. Новая Россия // Горно-заводское дело. – 1919. – № 1 – 2. – С. 16595.
36. Овсянникова Н.Д. Золотопромышленная буржуазия и ее представительные организации в конце XIX – начале XX века // Сибирский исторический сборник (Соц.-эконом. и полит. развитие Сибири). – Вып. 1. – Иркутск: Изд-во Ирк. гос. ун-та им. А.А. Жданова, 1973. – С. 74.
37. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Фонд 2161. Совет съезда горнопромышленников Юга России, г. Харьков. Опис 1. Справа 244. Докладные записки и переписка Донского бюро Совета съезда горнопромышленников с правительством войска Донского о попытках выработки законов по распоряжению недрами. – Арк. 84.
38. Менделеев Д. Будущая сила, покоящаяся на берегах Донца // Северный вестник – 1888. – № 12. – С. 14.
39. Печать о съездах горнопромышленников южной России // Горно-заводской листок. – 1900. – № 24. – С. 4658.
40. Добролюбов В.А. О положении каменноугольной промышленности Донецкого бассейна и об отношении к ней ее руководителей и руководимых: В 2 ч. – Ч. 1. – СПб.: Тип. И.Н. Скороходова, 1888. – С. 8.
41. Кеппен А. Горная и соляная промышленность // Историко-статистический обзор промышленности России / Под. ред. Д.А. Тимирязева. – Т. 1. – СПб.: Тип. В. Киришбаума, 1883. – С. 8.
42. Лоранский А.М. Краткий исторический очерк административных учреждений горного ведомства в России (1700 – 1900 гг.). – СПб.: Тип. инженера Г.А. Берштейна, 1900. – С. 176.
43. Таскин Е.Н. Каменноугольная промышленность Донецкого бассейна: Условия ее развития и современное положение. – Харьков: Паровая тип. и литогр. Зильберберг, 1896. – С. 6; Фомин П.И. Горная и горнозаводская промышленность Юга России: В 2 т. – Т. 1. История горной и горнозаводской промышленности Юга России со времени возникновения до восьмидесятых годов прошлого века. – Харьков: Тип. Б. Бенгис, 1915. – С. 367.
44. Комаровский К. Экономическая жизнь Горнопромышленного Юга // Промышленность и торговля. – 1912. – № 6. – С. 301.
45. Фомин П.И. Краткий очерк истории съездов горнопромышленников Юга России. – Х.: Тип. и литогр. М. Зильберберг и С-вья, 1908. – С. 11.
46. Монковский Ч. По поводу статьи Вольского: «Три года застоя и дюжина Съездов» // Горнозаводской листок. – 1903. – № 10. – С. 6092.

Ирина Шандра

Съезды горнопромышленников Юга России как форма представительства интересов буржуазии Донбасса и Приднепровья

В статье освещаются история возникновения и основные направления деятельности одной из наиболее крупных и наиболее влиятельных представительских организаций буржуазии пореформенного периода – Съездов горнопромышленников Юга России, которая имела значительное влияние на финансово-промышленную, социальную, культурно-образовательную, научную и другие сферы.

Ключевые слова: съезд, представительская организация, корпорация, пореформенный период.

Irena Shandra

Mining manufacturers' conferences of the South of Russia like representative form of bourgeoisie from Donbas and Dnipro region

In the article are finding out the questions which are connected with the history of appearance and the main activities of one of the largest and most influential representative organizations of the bourgeoisie in the post-reform period - Mining manufacturers' conferences which have made a significant influence on financial and industrial, social, cultural and educational, scientific and other spheres.

Key words: conference, representative organization, corporation, post-reform period.